

Massearbejdsløshed som politiseringspotentiale – den vanskelige læreproces*

Ali Wacker

Den kapitalistiske økonomis langsigtede skabelse af flere problemer, end den kan løse på sin egen udviklingslogiks grundlag, er igen blevet et diskussions-tema – også i Forbundsrepublikken. Det er den senest blevet med diskussionen om begrænsningerne i de naturgivne ressourcer, om en vækst i industriproduktionen, der ikke kontrolleres samfundsmæssigt, og om skabelsen af en overbefolkning.

Dermed stilles påny spørgsmålet om de socioøkonomiske krisefænomeners betydning for udformningen af politiske orienteringer og politisk handlingsvilje. Det er et i al væsentlighed optimistisk krisebegreb, der har domineret inden for den marxistiske teoris rammer siden dens etablering. Således bespottede Marx allerede i »Filosofiens elendighed« dem der kun så elendighed i elendigheden, »uden at se den revolutionært omstyrtende side, der vil vælte det gamle samfund over ende.«¹ Ifølge den opfattelse, at et samfunds manglende evne til at skaffe alle dets arbejdsduelige medlemmer en tilstrækkelig basis for deres selvopretholdelse, skulle dette samfund udgøre en udmærket grobund for at udvikle og udbrede en antikapitalistisk bevidsthed, og dermed også forbedre mulighederne for en politisk gennemførelse af socialistiske positioner. Med denne sammenknytning af den proletariske bevægelses udvikling med de periodisk optrædende tilspidsninger af de økonomiske modsætninger i kapitalismens, syntes socialismens sejr lige så uafviselig som kriserne selv.

At beskæftige sig med de empiriske motiver i virkelige klassekampe og med at undersøge de lønafhængigt beskæftigedes erfaringsdannelsesprocesser, syntes også overflødig. I deres diskussion med »Bauer og konsortier« var det

* Massenarbeitslosigkeit als Politisierungspotential – der schwierige Lernprozess, fra Probleme des Klassenkampfes, nr. 35, Berlin, 1979.

Oversat af Jan Kirstein og Erling Havn.

1. MEW 4, s. 143.

endog Marx' og Engels' diktum, at proletariatets handlinger »præsenterede sig som iøjnefaldende uigenkaldelige«: Det drejer sig ikke om, hvad den ene eller den anden proletar eller endog hvad det ganske proletariat i øjeblikket *forestiller* at sætte sig som mål. Det drejer sig om, *hvad det er* (for et mål), og hvad det, passende til proletariatets eksistens, historisk vil blive tvunget til at gøre.«² Denne historielogiske konstruktion for proletariatets mission har blandt andre H.J. Krahl med stor skarphed kritiseret som metafysik i sit referat over »Produktion og Klassekamp«:

»Han (= Marx) opfylder ikke selv sit desiderat, at menneskene, d.v.s. proletariatet i den sociale revolution skal lære at skabe historien med bevidsthed. I virkeligheden sætter klassebevidstheden sig hos ham igennem som en naturgroet spontaneitet bag om ryggen og hen over hovedet på proletarerne. Klassebevidstheden skabes så at sige ud fra verdensåndens metafysiske logik«.³

Denne inkonsekvens i analysen af det revolutionære subjekt, der forblev uden for den materialistiske kritik, må ifølge Krahl forstås på baggrund af situationen på Marx tid: »Det er overhovedet ikke faldet Marx ind at angive historisk-genetiske betingelser af subjektiv art for revolutioners opståen, for skabelsen af klassebevidsthed og for konstitutionen af organisationer. Revolutionerne, klassekampene er altid allerede aktualiserede og aldrig latente. Det er borgerskabet som producerer dem, og det er proletariatets opgave at transformere dem.«⁴

Med socialismens udvikling »fra utopi til videnskab« (af Engels) forvandlede de historisk og teoretisk inspirerede håb til den store proletariske revolution sig til lærebogstese i en kommunistisk katekisme: I venten på arbejderklassens uimodståelige sejr lå den socialistiske bevægelses historiske opgave frem for alt i parti- og kadreskolingen, i visheden om – som Rosa Luxemburg senere skrev i diskussionen med revisionismen – »at det kapitalistiske samfund vikler sig ind i uløselige modsætninger. Modsætninger der som slutresultat nødvendiggør en eksplosion, et sammenbrud i hvilken vi spiller rollen som rådgiver. Et sammenbrud der vil likvidere det samfund, der er gået fallit.«⁵ Det gjaldt om at kvalificere sig til denne opgave til denne time X.

2. MEW 2, s. 38.

3. Krahl, H.-J., *Konstitution und Klassenkampf*. Frankfurt 1971, s. 390.
Dansk oversættelse: s. 231.

4. Krahl, a.a.O., s. 389.
Dansk oversættelse: s. 229.

5. Luxemburg, R.; *Gesammelte Werke*, Berlin (DDR) 1971, Bd. 1/1, s. 237 (Reden auf dem SPD-Parteitag 1898).

Ifølge elendighedsteoriens kriseoptimistiske postulat så var nød, arbejdsløshed og elendighed bestemt til at være fødselshjælper for den proletariske klassebevidsthed. Således som Marx i en klassepsykologisk afgrænsning må formodes at have antaget: »Hos den gode tyske borger, hvor det misserable og foragtelige er kronisk og 'altid sig selv lig' hos ham flourerer 'sorgen' i sin rene gestalt. Hvorimod proletariatets nød antager en heftig og akut form, driver det til kamp på liv og død, gør det revolutionært og skaber derfor ikke 'sorg' men lidenskab.«⁶

I et dybtgående studie har Wagner⁷ vist, at elendighedsteorien i sit væsen også var en teori om klassebevidsthedens opståen. Omtrent således skriver Bucharin i sin populære lærebog i marxistisk sociologi fra 1922: »Revolutionens forudsætning er ... en revolutionering af den nye klasses bevidsthed. ... Men hvornår fuldbyrdes denne psykologiske og ideologiske revolution? Den fuldbyrdes, når den undertrykte klasses objektive udvikling sættes i en 'uudholdelig tilstand', når denne klasse klart ser og føler, at ingen forbedring er mulig under den herskende orden, når der ingen 'udvej' er, når det ikke kan fortsætte på denne måde'.«⁸ Denne bestemmelse af en revolutionær situation, der dog ikke er helt i skoven, forbliver dog dunkel i forbindelse med de afgørende formidlende trin. Den bekvemme formel »økonomisk krise → øget elendighed → revolutionær bevidsthed → omstyrtelse« indeholder en række forudantagelser om de arbejdende massers psykologi: For det første må arbejderne erkende, at de har interesser at forsvare. For det andet må de være i stand til at indse, at deres interesser som individer er ophævet i deres interesser som tilhørende en klasse. For det tredje må de være i stand til at skelne mellem deres hovedinteresser – som Marx så dem – og deres mindre betydningsfulde økonomiske interesser. For det fjerde må de tro, at deres klasseinteresser står over de interesser, som de har som medlemmer af en bestemt nation, religionsfællesskab, race osv. For det femte må de virkelig hade deres kapitalistiske udbyttere. For det sjette må de have en forestilling om, at deres situation kan forbedres kvalitativt, hvor vag den end måtte være. For det syvende må de tro, at de selv på en eller anden måde kan tilvejebringe denne forbedring. For det

6. MEW 3, s. 200.

7. Wagner, W., Verelendungstheorie – die hilflose Kapitalismuskritik Frankfurt 1976.

8. Bucharin, N., Theorie des historischen Materialismus. Hamburg 1922, s. 298f. Mod Socialdemokratiets opfattelse af »at der ikke kan finde en proletarisk revolution sted på elendighedens og sultens grund«, citerer han fra en artikel af Marx til »New York Tribune« fra den 2.2.1854: »Dog må vi ikke glemme, at i Europa findes der tillige en sjette magt, der i bestemte øjeblikke hævder sig frem for de samlede såkaldte fem 'stormagter', og som lader hver eneste af dem bæve. Denne magt er revolutionen. Efter længe at have holdt sig tilbagetrukket og i ro kaldes den *under krisen og hungersnøden* igen til kamppladsen.« (Bucharin, a.a.O., s. 300f; Fremhævet af ham).

ottende må de være overbevist om at den marxiske strategi eller den marxistiske leder er den bedste vej til at opnå det tilstræbte mål. Og for det niende – efter at alle disse betingelser er opfyldte – må de, når situationen er moden, ikke være bange for at handle i overensstemmelse hermed.«⁹ Alt ialt ser det ud som om alle disse betingelser næppe kan indfries samtidig. Kun lidet taler for, at forventningen om en fælles så at sige naturgroet forenelse af de lønafhængigt beskæftigede i et politisk parti, – en forventning der ikke mindst støttes af tesen om arbejderklassens uundgæelige sejr – er realistisk. Også den proletariske internationalisme, det marxiske håb, »at kapitalismen til stadighed ville afsvække og ødelægge nationalismen i retning af en universel form«, er ikke blevet bekræftet. »I virkeligheden fremkaldte og styrkede kapitalismens udvikling nationalismen.«¹⁰ I stedet for at begive sig ud på den svære og vanskeligt kalkulerbare revolutionsvej, fulgte industristaternes arbejdsbevægelse hellere en socialpolitisk reformstrategi.

Til den marxistiske arv hørte således både den kategoriale sikkerhed og høje grad af differentiering i analysen af de økonomiske processer, såvel som den omstændighed at den ikke har nogen ækvivalent i analysen af de sociale bevægelser. Blechschmidt og Müller-Jentsch er tydeligt irriterede, når de ser på den nuværende krise. Under overskriften »Massearbejdsløshed og intet rører på sig« skriver de: »De der for tre år siden måtte have forudsagt den nuværende krises dybde og rækkevidde ville næppe være blevet troet. Men den politiske ro der eksisterer side om side med den nuværende massearbejdsløshed havde man i endnu mindre grad ventet var mulig. Hverken arbejderstanden som helhed eller dens ubeskæftigede del viser tydelige reaktioner på de grundlæggende økonomiske forandringer. Det socialistiske venstre der tilskrev de økonomiske omvæltninger en central betydning for sociale og politiske bevægelser, må spørge sig selv om hvorfor det er sådan?«¹¹ Redaktionskollektiv Gewerkschaften formulerede i Probleme des Klassenkampfes: »Hvis den almene verdensmarkedskrise i sin nuværende udvikling leverer det empiriske bevis for den marxiske akkumulations- og kriseanalyses rigtighed, så synes den politiske udvikling i den vesttyske arbejderklasse på den anden side at modsige den af Marx postulerede sammenhæng mellem økonomisk bevægelse og klassebevægelse. Når alt kommer til alt så kan der ikke være tale om, at erfaringerne om de antagonistiske interesse modsætninger i dag tvinger de vesttyske lønafhængige ind i en klassekamp mod kapitalen. Snarere støder man overalt på den betragtning, at resignationen, tilbagetog til det private

9. Ollman, B., Towards Class Consciousness Next Time: Marx and the Working Class. Politics and Society, 1972, 3, 1-24, s. 8 (oversat fra Ali Wachers tyske oversættelse).

10. Anderson, P., Über den westlichen Marxismus. Frankfurt, 1978, s. 163.

11. express 5/1976, s. 10.

og opgivelsen af fremadrettede positioner er den kapitalistiske krises væsentligste resultater ... Arbejdernes indbyrde konkurrence fremstår som en mere realistisk handlingsmulighed, end den solidariske modstand mod kapitalens angreb på livsbetingelserne. Arbejderklassens politiske udvikling fremstår som en slags uberegnelig faktor.«¹²

I sådanne kommentarer og vurderinger ser det ud til, at der endnu medslæbes rester af en massepsykologi, der opfatter nøden og elendigheden som en socialistisk massebevægelses fundament.¹³ Og ifølge hvilken uforeneligheden mellem de samfundsmæssige systembetingelser og ens egne krav til livet, frembringer en massiv indsigt i den kapitalistiske økonomis irrationalitet og destruktivitet og som hermed skulle motivere til kamp mod de samfundsmæssige systembetingelser.

Ifølge nyere socialhistoriske undersøgelser ser det ud til, at tesen om en korrespondance mellem økonomiske kriser og en styrkelse af den arbejdende klasses kampaktiviteter slet ikke er holdbar; end ikke for den tidlige kapitalismes periode. I sit arbejde over folkekampenes historie i England og Frankrig mellem 1730 og 1848 når Rudé ganske vist til den vurdering, at forringelsen i befolkningens forsyning med de nødvendige subsistensmidler gav anledning til og udgjorde baggrunden for oprørske handlinger. Han fortsætter imidlertid: »Dette betyder imidlertid ikke, at dårlige ja endog ødelæggende

12. Probleme des Klassenkampfes 19/20/21, 1975, 5, s. 3.

13. Denne ide har med forskellige accentueringer holdt sig lige til idag: Reich afviste også ideen om hungerkommunismen, geråder dog p.gr.a. sin psykoanalytiske ansats ind i et dilemma: »Forsøger man alene at ændre på menneskenes struktur, så stritter samfundet imod. Forsøger man udelukkende at ændre samfundet, så stritter menneskene imod.« (Reich, W., Masenpsychologie des Faschismus. o. 1933, s. 283), for at fortsætte: »Menneskene må blive sig lidelser af en sådan art bevidst og må begynde at tvivle, så de springer ud over sig selv, for på denne måde at ødelægge den samfundsmæssige struktur, for at skaffe sig en ny. Det går ikke på anden vis.« (a.a.O., s. 285). Bloch griber fat i denne humanistisk-psykologiske drejning i elendighedsteorien. Efter først at have vendt sig imod Marx og fastslået: »Der eksisterer ingen elendigørelse og ingen fremskridt fra dette laveste punkt. Således at der med dialektisk nødvendighed skulle opstå det omslag, at dette laveste punkt nødvendigvis må ophæves ved proletarietets magterobring og ved gennemførelsen af socialismen«, fortsætter han: »Men denne antagelse om den revolutionerende kraft i denne realdialektik er metodisk rigtig. I stedet for økonomien som tyngdepunkt sættes nu det humane tyngdepunkt, som så ikke mere er indskrænket til den arbejdende klasse.« (Citeret fra Traub, R. og Wieser, H., Gespräche mit Ernst Bloch, Frankfurt 1975, s. 91) På endnu en klassisk manér udtrykkes tiltroen til de økonomiske krisers revolutionsforstærkende magt i Matticks analyse af den amerikanske arbejdsløshedsbevægelse. Efter på sønderlemmende vis at have kritiseret denne tiltro, fortsætter han: »... dog taler alle tegn for, at beskæftigelsespolitikken lakker mod sin slutning, at den nuværende lette konjunktur snart løjer af, at aktivering af de arbejdsløse bliver uundgåelig med den videre uddybning af depressionen og med øgningen af arbejdsløsheden, at denne bevægelse når den sætter igang, så vil den uden tvivl stræbe efter at nå ud over sin hidtil opnåede kraft.« (Mattick, P., Arbeitslosigkeit und arbeitslosenbewegung in der USA 1929-1935 (1936). Frankfurt 1969, s. 118).

økonomiske forhold alene var tilstrækkelige til at udløse uro. I England falder strejker og fagforeningsaktiviteter mindre sammen med de største industrielle depressioner og arbejdsløshed og mere sammen med et konjunkturopsving.¹⁴ Også Thompson vender sig skarpt imod de teorier om sociale uroligheder, som han betegner som »moderigtige« og skriver ironisk: »Ifølge disse så behøver vi kun at korrellere et indeks over arbejdsløshed med et indeks over prisstigninger på levnedsmidler. Hvorefter vi så kan tegne en kurve over sociale uroligheder.«¹⁵

II.

Set med nutidens øjne er det nærliggende at vælge den økonomiske verdenskrisens tid til prøvesten for gyldigheden af den heroisk-rationalistiske massepsykologi, der former elendighedsteoriens tankemodell.

På den ene side eksisterede der i de fleste europæiske lande – også i Tyskland – en bred arbejderbevægelse og et stærkt kommunistisk parti. På den anden side voksede massernes elendighed med krisens varighed.

Ud fra den skildrede opfattelse af virkningerne af disse erfaringer kunne man forvente, at den kommunistiske og socialistiske agitation måtte falde i god jord, og at de arbejdsløse som de første ville samle sig i kampen mod det kapitalistiske system.

I realiteten steg KPD's stemmetal ved Rigsdagsvalgene fra 10,6% i 1928 til 16,9% i november 1932. Den forventede massetilstrømning fra proletariatet udeblev imidlertid og blev – i socialfaschismetesen – tilskrevet Socialdemokratiets reformistisk-kontrarevolutionære politik.¹⁶ Wagner fører overbevissende denne vurdering (af Soc.dem.'s politik) tilbage til det fremherskende elendighedsteoretiske strategibegreb (hos DKP), således »at udeblivelsen af proletariatets revolutionære aktioner, trods de stadig mere tilspidsede økonomiske og politiske kriser ikke lod sig forklare af Komintern på anden måde end gennem lumske aktioner af arbejderførere, der var faldet fra.«¹⁷ Men også fra Socialdemokratiets side fandtes der, formodentlig ud fra lignende over-

14. Rudé, G., Die Volksmassen in der geschichte. Frankfurt 1977, s. 200.

15. Thompson, E.P., Die 'sittliche Ökonomie' der englischen Unterschichten im 18. Jahrhundert, I: Pals, D. et al., Wahrnehmungsformen und Protestverhalten – Studien zur Lage der Unterschichten im 18. und 19. Jahrhundert. Frankfurt 1979, s. 14.

16. Smlg. Wagner, a.a.O., s. 39ff.

17. Wagner, a.a.O., s. 42.

vejelser, en undervurdering af de farer, der truede fra den fascistiske bevægelse. På partidagen i Leipzig i 1931 erklærede Tarnow under bifald fra de forsamlede: »I vores bevægelses historie kom først den utopiske socialisme, så den videnskabelige. Først kom den følelsesmæssige afvisning af den gældende samfundsorden, så kom det forstandsmæssige greb om den vej, der fører til målet. Denne udvikling kommer sikkert også til at gentage sig hos store dele af de masser, der i dag sværger til hagekorsfanen, og så må det herfra også vise sig, at fra det 'brune hus' i München rekrutteres flere rekrutter til os end til kapitalismen.« Og: »Vi må have tillid til, at denne økonomiske verdenskrise i alle lande også vil drive millioner af nye tilhængere ind under socialismens faner og som vil blive forenet under råbet: 'Bort med denne kapitalistiske samfundsorden' (stormende bifald)«. ¹⁸

Reich hørte til de få, der ikke delte denne kriseoptimisme. Ikke uden sympati citerede han Otto Strasser: »I Marxister plejer at påberåbe jer Karl Marx' lære. Men som vi ved, så har Marx påvist, at teorien viser sin holdbarhed gennem praksis. I derimod, kommer altid kun med forklaringer på arbejderinternationalens nederlag. Jeres marxisme har svigtet: Til nederlaget i 1914 anvendtes Socialdemokratiets kovending som forklaring, i 1918 dets forræderiske politik og dets illusioner. Og nu har I igen forklaringer parat til den kendsgerning, at masserne under verdenskrisen i stedet for at svinge til venstre, svinger til højre. Men jeres forklaringer skaffer ikke nederlagets kendsgerninger ud af verden! Efter 80 års forløb – hvor er så den praksis, der skal bekræfte læren om den sociale revolution blevet af?« ¹⁹

De psykologiske fashismeteorier forsøgte at give et svar på dette spørgsmål. Det drejede sig om at opklare, hvorfor den socialistiske revolution udeblev. Trods det forhold, at de økonomiske og sociale forudsætninger i Tyskland var til stede i den verdensøkonomiske kriseperiode. Det er denne situation, der danner udgangspunkt for, og som kendetegner de analytiske målretninger i disse teorier. Det var fænomener som familiesocialisation, seksualitet, fordomsberedskaber, nationalistiske identifikationer osv. blikket rettede sig imod. Fænomener der enten slet ikke eller som kun optræder i udkanten af venstrepartiernes arbejde og i deres forståelse af politiske læreprocesser. Den anti-psykologiske affekt, der var fremherskende der, fandt sit mest prægnante udtryk i de forbehold, som KPD-funktionærerne tog over for Reichs sexualpolitiske program: »Man lader sig skyde for revolutionen, ikke for et præservativ«. Ganske vist kan man med nutidens kendskab til psykiske strukturer

18. Citeret fra Luthardt, W. (udg.) Sozialdemokratische Arbeiterbewegung und Weimarer Republik. Bd. 1, Frankfurt 1978, s. 420f.

19. Reich, a.a.O., s. 15.

og dynamik anse den psykoanalytisk-karakterologiske ansats til forklaring på »fascismens personlighedsgrundlag« (Fromm) for problematisk, sådan som Sandford gør det: »Jeg mener, at dispositionelle personlighedsstrukturer som f.eks. den 'rette' autoritetsbundenhed, ikke er så tæt sammenknyttet med de reale forhold, ikke er så fastlagte og stabile, og ikke lader sig så eentydigt føre tilbage på barndomserfaringer, som forfatterne til 'The Authoritarian Personality' formodede²⁰. Men selv om man gør det, er det dog stadig sådan, at de psykologiske fashismeteorier tematiserer såvel krisen i den marxistiske revolutionsteori, som en rationalistisk-heroisk massepsykologis utilstrækkelighed. Som Ollman i relation til disse teorier fastholder: »Mange arbejdere ser sig i krisetider ude af stand til følelsesmæssigt at unddrage sig det etablerede underdanighedsmønster, der så længe har eksisteret. Uanset hvor meget de på et rationelt niveau ønsker at kunne gøre det.«²¹ Uden at kunne gå ind i en udførlig diskussion af disse teorielementer²² er det tilstrækkeligt på dette sted at fastslå deres modsætning til den optimistiske ortodoks-socialistiske krisedoktrin.

Vi er i besiddelse af endnu en prøvesten til at vurdere den massepsykologiske elendighedsteori. Engels skrev i sit forord til den engelske udgave af »Kapitalen« i 1886: »Den længselsfuldt ventede opsvingsperiode kommer stadig ikke; lige så ofte vi tror at se de symptomer, der indvarsler den, forsvinder de atter i den blå luft. Imens stiller hver indtrædende vinter på ny det spørgsmål: 'Hvad skal der ske med de arbejdsløse?' Alt imens tallet på arbejdsløse svulmer op fra år til år, er ingen parat til at besvare dette spørgsmål, og vi kan næsten beregne det tidspunkt, hvor de arbejdsløse mister tålmodigheden og tager deres skæbne i deres egne hænder.«²³ Helt på linie hermed forsøgte de kommunistiske og socialistiske grupper i den verdensøkonomiske kriseperiode, at kvalificere de arbejdsløse til at udgøre den revolutionære fortrop. I Tyskland anførte de Roten Fach- und Industrieverbände (De røde fag- og industriforbund) allerede i 1921 det som den »vigtigste opgave« at forebygge »forarmelsens elendighed, splittelsen og opløsningen af de proletariske kampevner, ved at man forener de arbejdsløse og de arbejdende i een samlet front med fælles mål gennem særlige komiteer.«²⁴ Fem år

20. Sanford, N., 'Authoritarian Personality in Contemporary Perspective. I: Knutson, J.N. (udg.) Handbook of Political Psychology. San Fransisco 1973, s. 166 (oversættelse af mig).

21. Ollman, a.a.O., s. 17 (oversættelse JK og PLN).

22. Sammenlign: Wacker, A., Zur Aktualität und Relevanz psychologischer Faschismustheorien – ein Diskussionsbeitrag (udkommer 1979 i et samlebind hos EVA).

23. MEW 23, s. 40 (fremhævelse af mig).

Dansk oversættelse: K. Marx: Kapitalen, 1. bd., København, 1970, p. 116.

24. Kommunistische Politik, 1926, 1, (15/16).

senere vendte den første kongres for den Rote Gewerkschafts-Internationale (Den røde Fagforeningsinternationale) sig til de arbejdsløse og råbte til dem: »I er de første, der har lidt i disse kampe, I bliver også de første, der går til angreb!«²⁵

Men Huber-Koller, der har lavet et studium af »den kommunistiske arbejdsløshedsbevægelse i Weimarer republikkens slutfase«, vurderer at det alligevel ikke lykkedes KPD at mobilisere de arbejdsløse masser gennem og for dets politik.²⁶

I England betragtede ledelsen af den dengang eksisterende arbejdsløshedsbevægelse det som deres vigtigste fortjeneste at have forhindret de arbejdsløse i at glide ud i fascismen.²⁷ Selv på sit højdepunkt aktiviserede og inddrog den engelske arbejdsløshedsbevægelse – efter egen vurdering – højst 10% af de arbejdsløse i deres kampagne. Som i de øvrige europæiske lande forblev de arbejdsløses organisationsberedskab alt i alt dog forbavsende ringe.

Det eneste land i hvilket der opstod en bred arbejdsløshedsbevægelse var USA. Paradoksalt nok, når man måler den med den samfundsmæssige betydning, som de venstrepolitiske grupperinger indtog. Her så det ved første øjekast ud til, at elendighedsteoriens socialpsykologiske aritmetik gik op. Med det resultat at klassekampenes handlingsberedskab lod sig beregne som en virkning af det materielle og det sociale tryk.

Med et tilbageblik på tiden før New Deal vurderer Piven og Cloward: »Havde der ikke eksisteret et beskæftigelsesprogram til at holde befolkningen i ro med, så er det vanskeligt (selv ud fra et tilbageblik) at sige, om ikke den udbrydende uro havde bragt de økonomiske og politiske institutioner i landet i fare.«²⁸ Allerede i begyndelsen af 20'erne havde kommunistiske grupper med parolen »Kæmp! – ikke sulte«, uden rigtigt held forsøgt at organisere de amerikanske arbejdsløse og uddanne dem til kadre for den ventede revolution. Men først med det store verdensøkonomiske sammenbrud i 1930 lykkedes det i nævneværdigt omfang at opbygge arbejdsløshedskomiteer. Højdepunktet for disse aktiviteter var marcher og demonstrationer den 6. marts 1930. Den dag der var blevet udråbt til den »Internationale arbejdsløshedsdag«. Ved hjælp af et kæmpemæssigt propagandaarbejde lykkedes det at mobilisere over een million amerikanere. I en række byer kom det til uroligheder. – For en dels vedkommende endda til blodige uroligheder. F.eks. i Washington, Seattle og frem for alt i New York. Den massive utilfredshed i den befolkning, der var

25. Kommunistische Politik, 1, (9/10).

26. Huber-Koller, R., Die Kommunistische Erwerbslosenbewegung in der Endphase der Weimarer Republik, I: Gesellschaft – Beiträge zur Marxschen Theorie 10. Frankfurt 1977.

27. Hannington, W., Unemployed Struggle 1919-1936, London 1936.

28. Piven, F.F. og Cloward, R.A., Regulierung der Armut. Frankfurt 1977a, s. 163.

truet med tvangsflytninger og sult, havde skaffet sig luft. Aktionens succes overraskede endog organisatorerne. Samme måned mødtes de for at opfange den uro, der var kommet for dagen, og for at binde den til partiets kurs. Men det viste sig snart, at denne opgave ikke var så let, som det først så ud til. I september 1930 klagede een af partilederne: »Krise, krig, modsætninger, opstande i kolonierne, forsvar af Sovjetunionen osv. bliver ofte kun til fraser, der ingen relation har til klasseopgøret i de forskellige områder«. Man besluttede sig til en ændring af politikken: På det nationale niveau blev der propagandert for og stillet krav om statslige velfærdsunderstøttelser og oprettelse af en arbejdsløshedsforsikring. Inden for lokale områder skulle arbejdsløshedskomiteerne føre en kamp med de kommunale forsorgsansatte – inden for »Bread and Butter« – politikens rammer. Denne nyorientering forblev ikke uden resultater. Således var det i tilfælde af en truende tvangsudsætning fra boligen ikke usædvanligt, at en moder råbte til sine børn »Run quick and find the Reds!« (Løb hurtigt og find de røde!).

Da denne strategi med direkte aktioner, der stod over for et usikkert bureaukrati, for det meste var vellykket, spredte den sig hurtigt. Inden for komiteerne dannede der sig specialiserede grupper, der var ansvarlig for boligspørgsmål, vand og elektricitet. I forskellige byer opsøgte mindre grupper på to eller tre voksne supermarkeder, tog de nødvendige levnedsmidler og forlod butikkerne igen uden at betale. Derimod lykkedes det ikke at gentage succes'en med den store demonstration fra den 6. marts 1930. F.eks. udgjorde medlemmerne af det amerikanske kommunistparti 2/3-dele af det samlede antal deltagere i en hungersmarch i 1932. Fra 1933 bevægede konfliktstrategierne sig overvejende i former, der svarede til den traditionelle forhandlingspolitik: Arbejdsløshedsbevægelsen sporede – som Rosenzweig noterer sig²⁹ – ind på vejen »fra oprør til respektabilitet«. Denne forvandling var ikke alene resultatet af de politiske gruppers organiserings-bestræbelser – politiske grupper der ønskede at blive en forhandlingspartner for de etablerede kræfter. Forvandlingen var tillige udtryk for de bureaukratiske apparaters øgende erfaringer. Apparater der skulle forvalte elendigheden. Når der f.eks. – adskilt fra bevillingsinstansen – blev oprettet en tilhørende ankeinstans, og der blev udstedt præcise retningslinier for samarbejdet med arbejdsløse grupper,³⁰ så søgte man at undgå den direkte konfrontation. Ser man bort fra den omstændighed, at arbejdet i arbejdsløshedskomiteerne betød en god politisk skoling for mange aktivister, så var masseorganisationens revolutionære strategi løbet ud i sandet. Shachtman, der var een af trotskister-

29. Rosenzweig, R., *Organizing the Unemployed. Radical America, 1976, 10, 37-60.*

30. Piven, F.F. and Cloward, R.A., *Poor People's Movements – Why They Succeed, How They Fail.* New York 1977b, s. 78ff.

nes ledere, og senere teoretiker i det amerikanske socialistiske parti, vurderede i et nøgternt tilbageblik: »Skabelsen af en massearbejdsløshed, der antog et i dette land hidtil ukendt omfang, gjorde det muligt ... for kommunisterne at organisere de arbejdsløse og at gennemføre slagkraftige protestaktioner. De var i begyndelsen ledelsen af denne bevægelse ... Hoover var stadigvæk præsident. Da han ikke engang tilbød den ringeste forbedring for de arbejdsløse, så det ud til, at det kommunistiske parti havde vind i sejlene. Men deres succes var en illusion. Dybest set så interesserede den arbejdsløse arbejder sig ikke for kommunismen. Han interesserede sig kun for eet: arbejde. Kommunistpartiet kunne trække ham ind i en demonstration. Men det kunne ikke skaffe ham et arbejde. Det blev New Deal, der virkeliggjorde den mulighed – i det mindste for et par millioner.«³¹ Kapitalismens fleksibilitet blev undervurderet, når det drejede sig om at omgås med økonomiske kriser. Navnlig kunne den almene valgret partielt kanalisere befolkningens utilfredshed: »Prisstigninger, bolig-mangel, kommunale skatteforhøjelser, udbredt arbejdsløshed eller kravet om raceintegration kunne hos dele af befolkningen udløse en fremmedgørelse fra den samtidige politiske ledelse. Hvis denne fremmedgørelse i tidligere tider kom til udtryk i gadeuorden, så bliver den under det parlamentariske system lænket til valgurnen.«³²

Betydelig mere tøvende end det kommunistiske parti vendte det socialistiske parti sig mod arbejdsløshedsspørgsmålet. I første omgang indskrænkede man sig til at gentage de gamle krav om socialstatslige garantier ved arbejdsløshedsrisici gennem arbejdsløshedsforsikring og pensionsfonds. Stående ansigt til ansigt med den forværrede økonomiske situation og af frygt for en alt for stor kommunistisk indflydelse, begyndte man fra 1931 på lokalt niveau at opbygge egne arbejdsløshedsgupper. Grupper der i den taktik de udviklede for at gennemføre deres understøttelseskrav knapt lod sig adskille fra kommunisterne. Men som i vidt omfang udelukkede politisk ideologiske spørgsmål til fordel for en pragmatisk kurs. Da de fra starten gav lovgivningsmæssige reguleringer af arbejdsløshedsproblemet høj prioritet, blev de til en drivende kraft ved opbygningen af en central organisation i nationale rammer. »Workers' Alliance af America« blev grundlagt i 1935 og opfattede sig selv som en pressionsgruppe.« Ved Worker's Alliance anden nationale konference deltog – inklusive arbejdsløshedsrådene – 900 delegerede som repræsentanter for organisationer i 36 delstater. Indtil slutningen af året bestod Alliancen ifølge opgivelser af 1600 lokalgrupper i 43 delstater. Organisationen vurderede de-

31. I Terkel, S., *Der Grosse Krech*. Frankfurt 1972, s. 170f.

32. Piven og Cloward, 1977a, s. 106.

res betalende medlemskare til 300.000.«³³ Frem for alt forsøgte den at vinde politisk indflydelse ved forslag om forsørgs- og arbejdsløshedslovgivning. I stedet for direkte og militante gennemsættelsesstrategier på lokal basis opstod der lobbyisme og forhandlinger. Men hermed begav man sig tilbage til det traditionelle politiske konfliktterrain og reproducerede samtidig den konventionelle spaltning i ledelse og basis. Samtidig med den organisatoriske udbredelse af et institutionaliseret interesseforsvar løb en svækkelse af basissaktiviteterne. Samtidig fjernede Roosevelt-administrationens beskæftigelsesprogram toppen af den almindelige utilfredshed. Den legislative vej havde alligevel ikke bragt de ønskede resultater. Selv om enkelte krav var blevet optaget og virkeliggjort i en reduceret og forvandsket form, så kunne »Workers Alliance« alligevel ikke etablere sig som en virkelig »pressure-group«. Da man nåede frem til Alliancens fjerde årskongrs i september 1938 havde den lange række af legislative nederlag krævet deres tribut. Kløften mellem de forskellige fraktioner voksede; forbitret og frustreret begyndte bevægelsen at falde fra hinanden. Herefter blev bevægelsen kendeligt svagere. Indtil Workers Alliance of America stille opløste sig i 1941.«³⁴ Hermed syntes det resultat givet, som Mattick allerede havde nået fem år tidligere: »Selv en kæmpearmé af arbejdsløse er ude af stand til at tvinge samfundet til at tage hensyn til deres interesser, når det store flertal endnu er i stand til på basis af de bestående samfundsmæssige betingelser, at leve overkommeligt.«³⁵

Der var en tredje retning inden for den amerikanske arbejdsløshedsbevægelse. Den vandt betydning ud over regionerne, og den fandt sine tilhængere fortrinsvist i Ohio og i Pennsylvania. Denne retning er tæt knyttet sammen med aktiviteterne i Conference of Progressive labor, der blev grundlagt i 1929. I denne forening samledes socialister, fagforeningsfolk og frem for alt lærere, folk for hvem ledelsen af de amerikanske fagforeninger var for konservativ. A.J. Muste sad her inde med en betydelig indflydelse. Siden begyndelsen af 20'erne havde han været leder af en fagforeningsskole, som han udbyggede til et centrum for progressiv kadreuddannelse³⁶. Fra 1930 startede man en propagandakampagne for oprettelsen af en arbejdsløshedsforsikring og for offentlige beskæftigelsesprogrammer, en kampagne som man snart erkendte ramte ved siden af de arbejdsløses umiddelbare problemer. Lige som kommunister og socialister gik man så over til på lokalt plan at opbygge arbejdsløsheds-

33. Piven and Cloward, 1977a, s. 173; Rosenzweig skyder på, at arbejdsløshedsorganisationerne højst havde 100.000 medlemmer i 1933.

34. Piven and Cloward, 1977a, s. 174.

35. Mattick, a.a.O., s. 113.

36. Rosenzweig, R., *Radicals and the Jobless: The Musteites and the Unemployed Leagues, 1932-1936*. Labor History, 1975, 16, 52-77.

grupper. Men i modsætning til kommunisternes og socialisternes strategiske konception, på den ene side at rette fordringer til staten, på den anden side at føre kampen for velfærdsunderstøttelse på lokalt plan, så bestemte ideen om selvhjælp aktiviteterne hos de såkaldte »Musteites«. Hermed var de langt mere end kommunisterne og socialisterne i overensstemmelse med det traditionelle amerikanske samfunds idealer. Kommunisterne og socialisterne havde spottet selvhjælpsbegrebet som »collective picking in garbage cans«. Louis Budenz – chefstrateg for musteites – sammenfattede ledetrådene i deres program i seks punkter: (1) Grupperne skulle være åbne for alle arbejdsløse uanset disses tro og politiske overbevisning; (2) gennem anvendelsen af patriotiske symboler skulle arbejdsløshedsgrupperne præsentere sig som »gode amerikanere«; (3) Hvervekampagnerne skulle være aggressive. De skulle føres i stil med en bekendelsesmission; (4) En centralisering skulle ikke tilstræbes; ledelse og initiativer ligger hos de lokale grupper; (5) Sammenknytningspunktet er de arbejdsløses umiddelbare livsfornødenheder (føde, klæder, bolig); (6) De arbejdsløses deltagelse i planlægningen, opbygningen og gennemførelsen af selvhjælpsprojekterne skulle sikre, at disse var tilpasset de forhåndenværende behov. Dette program fandt frem for alt en bred genklang i land-områder og i små industribyer. Ofte eksperimenterede man med en tilbagevenden til direkte vareudvekslingsformer og tjenesteydelser uden pengeøkonomi. Om »Unemployed League« i Seattle hedder det f.eks.: »De arbejdsløse fik stillet fiskerbåd fra fiskeri-fagforeningen til rådighed, fik tilladelse til at samle ikke-solgt frugt og grøntsager på de omgivende landbrugsejendomme, og til at fælde træer på ubenyttet jord. Over hele byen dannede medlemmerne ialt 22 bydelsgrupper; hver med deres eget indkøbscentrum. Hvor man imod levnedsmidler og brænde kunne bytte sig til hårklipping, udbedring af brugt tøj, boligstandsættelse eller behandling af syge.«³⁷ I Pennsylvania igangsatte arbejdsløse minearbejdere en ulovlig kulproduktion i hvilken op til 10.000 personer fandt beskæftigelse. Ifølge en vurdering produceredes der for en årlig værdi af 35 millioner dollars.³⁸ Ved slutningen af 1932 eksisterede der ca. 330 selvhjælpsgrupper, hvis mod og fantasi Sinclair så malende har beskrevet i sin roman »Co-op«.³⁹ Ofte bekæmpet af de lokale forretningsfolk udviklede selvhjælpsforsorgen fra beskedne basisforsøg en aktivitet, der var helt i overensstemmelse med organisatøernes intensioner. En aktivitet der blev anset for at være bevægelsens »cement« – et intensivt socialt sammenhold, der omfattede hele livssammenhængen. Grupperne mødtes ugentligt, organiserede

37. Brecher, J., *Streiks und Arbeiterrevolten. – Amerikanische Arbeiterbewegung 1877-1970.* Frankfurt, 1975, s. 133.

38. Mattick, a.a.O., s. 103.

39. Sinclair, *Co-op – Der weg der amerikanischen Arbeitslosen zur Selbsthilfe.* Hamburg 1974.

fritidsaktiviteter, uddannelses tilbud, men også sit-ins og demonstrationer. Af mange grunde viste det sig ikke desto mindre også her, at en stabilisering og konsolidering af bevægelsen næppe lod sig oparbejde. For det første oplevede selvhjælpsgrupperne – som Brecher senere skrev – »grænserne for en selvhjælpsbevægelse, der lever på resterne af en allerede sammenbrudt økonomi.«⁴⁰ For det andet løsnede New Deals velfærdsprogram det ydre tryk for en del af de arbejdsløse. For det tredje hævnede den pragmatisk-ideologiske propagandaform sig. En form der, inden for musteites, allerede i 1933 ledte til en konfrontation mellem en nationalistisk og en socialistisk retning. I foråret 1934 lykkedes det endnu engang, at samle de arbejdsløse i antistrejkebryderfronten under Toldeo-Auto-Lite-strejken, og dermed gennembyrde de arbejdsløses ellers indskrænkede umiddelbare interesse for sikring af deres eksistens. Men hermed var bevægelsens højdepunkt også overskredet. Musteiternes ledelse blev radikaliseret, og samme år fusionerede den med de amerikanske trotskister; men måtte – som kommunisterne før havde gjort det – opdage, at arbejdsløshedsgrupperne ikke lod sig transformere til en spydspids for revolutionen.

Målt med forventningen om en radikal forvandling af massebevidstheden, en massebevidsthed der skulle vokse ud af elendigheden i og ophidselsen over en sammenbrudt økonomi, så var den arbejdsløshedsbevægelse, der i mere end et tiår havde eksisteret i forskellige faser og udformninger, utvivlsomt et fejlslag. Den klassiske formel »økonomisk krise → øget elendighed → revolutionær bevidsthed → omstyrtelse« havde vist sig at være lige så meget en forkortet slutning, som håbet om at der under det ydre tryk ville vise sig en sammensmeltning af arbejdsløshedsbevægelsen. Kommuniste, socialiste og musteite rekrutterede deres sociale basis i helt forskellige sociale grupper⁴¹ og i forskellige tidsrum. Iøvrigt vandt religiøst inspirerede samlings-bevægelser en ikke uanselig indflydelse og også åbent anti-kommunistiske grupper, som James Cox gruppe. James Cox var en radiopræst, der i 1931 erklærede at: »For et par uger siden læste jeg, at Washington var blevet udsat for en invasion af kommuniste. En gruppe der marcherende svingede de røde faner, sang internationale og som forlangte alle mulige fantastiske ting. Dette anser jeg for så modbydeligt, ... at jeg mener en gruppe ægte amerikanske borgere burde rejse til Washington og demonstrere mod arbejdsløshedsens vilkår.«

Ifølge alle beretninger stillede flertallet af arbejdsløse aldrig rigtig spørgsmål ved det amerikanske samfunds grundlæggende normer og funktions-

40. Brecher, a.a.O., s. 134.

41. Ifølge Rosenzweig kunne kommunistpartiet frem for alt vinde fodfæste i storbyerne med høje immigrantandele, mens Muste-bevægelsen vandt tilhængere i landområderne og i de mindre byer.

måde. Forbitrelse, ophidselse og engang imellem aggressivitet signalerede ingen »revolutionær« bevidsthed, men udsprang snarere af bindingen til de overleverede livsformer, hvis materielle og sociale basis var revet væk i depressionsperioden. Ud af erfaringerne fra den tvangsmæssige udstødning fra arbejdsprocessen og den heraf betingede elendighed, skabtes ingen antikapitalistisk bevidsthed, som gennem indsigten i den kapitalistiske produktionsmådes modsigelser skulle fremkalde viljen til bevidst at tage kampen op for en samfunds- og økonomisk orden, i hvilken vekslingen mellem prosperitet og krise er overvundet. Sultmarcherne, demonstrationerne, gadekampene, produktionskollektiver og de mangeartede former for opstand mod lokale og statslige institutioner relaterede sig alt for umiddelbart til eksistensopretholdelsens konkrete og påtrængende spørgsmål, til at et perspektiv om en radikal afstandtagen fra den bestående samfundsorden kunne etableres. Som den amerikanske historiker Lasch bedømmer det i et tilbageblik: »Arbejdsløshed oplever man tilsyneladende oftere som en ydmygelse end som et bevis for en klasseudbytning. Som et spørgsmål om personlig skyld. En krise i det kapitalistiske samfund bringer ikke nødvendigvis en revolutionær forandring med sig, eller blot en fornemmelse for alternativer. Det skulle da lige være hvis menneskene har viden om en eller anden form for samfundsorden, hvor sådanne ødelæggelser ikke finder sted. Depressioner betragtede man som naturkatastrofer, næsten som jordskælv og oversvømmelser, ikke som de samfundsmæssige katastrofer, de er.«⁴² Kommunisterne og socialisternes forventninger om, at den »rigtige bevidsthed« vil indfinde sig af sig selv under krisens tryk, forhindrede dem i at erkende at de arbejdsløses beredvillighed, til at tilhøre dem og til at deltage i deres forsamlinger og demonstrationer, ikke udsprang af en politisk radikaliserings, men af håbet om at finde støtte og hjælp i elendigheden. Organisationerne var fremgangsrigt frem for alt når de – selv om det var politisk motiveret – praktiserede et resultatrigt socialarbejde. Rosenberg har malende beskrevet det dilemma, der udspringer heraf: »De amerikanske radikale havde deres vanskeligheder når de indlod sig på den nød, som de arbejdsløse til stadighed førte frem for dem, i stedet for at betragte disse problemer som en konsekvens af kapitalismens indre modsætninger. Modsætninger der kun lader sig ophæve gennem en revolution ... For at gennemføre den revolution, som de anså for uomgængelig, måtte de jo interessere sig for de arbejdsløse millioner og vinde deres støtte. Dette forsøg på at vinde en massebasis blandt de arbejdsløse, førte imidlertid uundgåeligt til, at revolutionære krav måtte sammenfattes med ikke revolutionære krav. Som følge heraf så kommunisterne og socialisterne sig ståen-

42. I Terkel, a.a.O., s. 135.

de overfor et forvirrende dilemma: Skulle de indstille sig på den arbejdsløse arbejders umiddelbare behov for understøttelse, beskæftigelse og levnedsmidler; eller skulle de koncentrere sig om for altid at overvinde selve arbejdsløsheden gennem en socialistisk revolution? I første tilfælde ville man måske vinde massernes støtte, men ingen revolution. Mens man i det andet tilfælde måske ville forfejle begge dele.«⁴³

Som gengivet besluttede man sig for »Bread and Butter«-linien. Langtrækkende aktioner som de store demonstrationer den 6. marts 1930 eller understøttelsen af Toledo-Auto-Lite-strejken forblev bevægelsens ugentagelige højdepunkter. Drømmene om en stor revolution døde hen. »Selv om de forskellige forsorgsbevægelsers organisatoriske hylstre overlevede endog ind i depressionens sene fase, så var bevægelserne dog i virkeligheden ødelagt langt tidligere; af arbejdslovgivning, af formuebeskatningslovgivning, af det omfattende beskæftigelsesprogram og af det delvise økonomiske opsving.«⁴⁴ I stedet for den forventede korrelation mellem krise og revolution fremstod på ny den mægtige alliance mellem krise og reformisme.

III.

I den bemærkelsesværdige Indledning til sin nyudgivelse af det marxske skrift om »Klassekampene i Frankrig 1848 til 1850« distancerer Engels sig selv-kritisk fra den tidligere revolutionseufori: »Historien har givet os og alle, der tænker som vi gjorde det, uret.«⁴⁵ Et opgør i stil med barrikadekampene i '48 ser for ham – allerede ud fra militærstrategiske overvejelser – lidet lovende ud.« Overrumplingernes tid, hvor en lille bevidst minoritet gennemfører revolutionen i spidsen for de bevidstløse masser, er forbi. Hvor det drejer sig om en fuldstændig omkalfatrering af den samfundsmæssige organisation, dér må masserne selv være med. Déér må masserne allerede selv have forstået, hvad det drejer sig om. Om hvad de med liv og sjæl går ind for.«⁴⁶ Erfaringerne fra første halvdel af dette århundrede har kun kunnet forstærke denne skepsis. Så forskellige teoretikere som den amerikanske økonom Heilbroner og den italienske II Manifesto-gruppe henter ikke deres forestillinger om kapitalismens undergang

43. Rosenzweig, 1975, a.a.O.

44. Piven and Cloward 1977a, s. 174f.

45. MEW 22, s. 515.

46. MEW 22, s. 523.

fra den europæiske revolutionshistorie i den nyere tid – men fra det romerske riges langsomme forfald.⁴⁷

Også den historiske ligning, der førte til tesen om den angiveligt alment gyldige korrespondance mellem økonomisk og socialistisk bevægelse –, »at verdenshandelskrisen fra 1847 var den egentlige fødselshjælper for Februar- og Martsrevolutionerne og at den industrielle properitet, der i midten af 1848 igen slog igennem og som i 1849 og 1850 sprang ud i fuld flor, var den livgivende kraft for den styrkede europæiske reaktion«⁴⁸ – fremstår i dag mere som et vigtigt resultat af Marx' og Engels' socialisationsbiografi end som stedsevarende indsigt i historiske processers dynamik.

At erklære massearbejdsløsheden for et »reservoir af revolutionær energi« – sådan udtalte Losowski i 20'erne – fandt sin grusomme bekræftelse i Tysklands fashisme, skønt det ville være forkert – det viser den amerikanske arbejdsløshedsbevægelse – mekanisk at betegne de arbejdsløse som potentiale for en højre- eller venstreorienteret mobilisering. Sådanne forestillinger om en logisk placering stemmer lige så lidt overens med det sidste århundrede som med dette: Arbejdsløse kæmpede i 1848-revolutionen i Frankrig på Kommunens side og lod sig hverve til kontrarevolutionens mobilgarde.⁴⁹ Henimod slutningen af Weimarrepublikken stillede arbejdsløse sig til tjeneste for S.A. og de blev eller var medlemmer af kommunistpartiet. Flertallet af dem forblev imidlertid uden for de politiske stridigheder.

Tilsidesættelse af den vante livsrytme i dens veksling mellem arbejde og fritid, tabet af sociale rollefunktioner, erfaringer med individuel afmagt, uklarheden mht. livsperspektiver og social identitet danner et netværk af belastningsfaktorer, der på de fleste mennesker virker demoraliserende. De økonomiske og psykologiske belastninger fremtvinger en indskrænkning af interesse og handlingsområdet til det umiddelbare krav til livet. Muligheden for at opbygge et kontinuerligt og langfristet perspektiv – således som tilknytningen til en politisk organisation fordrer – umuliggøres. Transformationen af den økonomiske krise til en individuel krise udløser således ikke kun vrede og ophidselse, som det antages i elendighedsteorien. Men også angsten og resi-

47. Sammenlign med Heilbronner, R.L., *Der Niedergang des Kapitalismus*. Frankfurt 1977, s. 108f; med Rossanda, R. et al., *Der lange Marsch durch die Krise*. Frankfurt 1976, s. 194. II Manifestogruppen anser også politiseringen af arbejdsløshedstemaet for at være et vanskeligt forehavende: »Alligevel forblev beskæftigelsesproblemet som det altid var: i vid udstrækning det mest komplicerede kampterrain, på hvilket den verbale propaganda er lettest, hvor endog sporadisk mobilisering er mulig, men hvor koordinerede og virksomme initiativer er endog særdeles vanskelige at virkeliggøre.« (a.a.O., s. 183).

48. MEW 22, s. 510.

49. Sammenlign med Rudé, a.a.O., s. 160ff.

gnationen. Dette er egentlig ret så elendige betingelser forud for vækkelsen til et politisk engagement. Rystelserne i hverdagens rutine i tilfælde af arbejdsløshed, forøger ikke blot handlingspresset – men tillige den sociale virkeligheds kompleksitet. En kompleksitet hvis uoverskuelighed fremmer regressive adfærdsmønstre, afskærmningen fra den omverden der opleves som truende, opbygningen af enkle forklaringsmønstre og billeder af modstandere, angst og afståelsen af udforskende nysgerrighed og fantasi til gavn for den forsigtige tilbagegriben til 'prøvede' livsstrategier.

I den nyere diskussion er der nu også dukket følgende spørgsmål op. Må man i dag ikke udgå fra, at den socialstatslige forsikring er blevet så forbedret i tilfælde af arbejdsløsheden, at der – i modsætning til den verdensøkonomiske kriseperiode – er opnået et sådant mål af aflastning, at det er blevet muligt for de arbejdsløse, at engagere sig politisk.⁵⁰ De arbejdsløshedsinitiativer, der i dette år har været gennemført med to mellemregionale møder, taler for denne mulighed.

Her må der imidlertid erindres om to forhold: (1) Med henblik på de udstødte, så er arbejdsløsheden intet statisk problem. Der finder til stadighed en omstrukturering sted på højt niveau. En omstrukturingsproces der følger socialdarwinistiske kriterier: Antallet af kvinder, ældre og dem med helbredsmæssige begrænsninger er i årevis steget blandt de arbejdsløse.⁵¹ Flertallet af de voksne arbejdsløse deler sig i to grupper: I korttidsarbejdsløse, for hvem arbejdsløsheden fremstår som en midlertidig livssituation, som en slags »fabriksheld«. I langtidsarbejdsløse, for hvem belastningen med forgæves arbejdssøgning er en opslidende erfaring blandt flere. For begge grupper gælder det, at de antageligt medbringer ugunstige erfaringer for at gennemføre læreprocesser, der rækker ud over forsøgene på individuelle strategier med henblik på en reintegration på arbejdsmarkedet og på en bedre tilpasning til de herskende arbejdsmarkedsbetingelser.

(2) Ifølge en omfangsrig repræsentativ interviewundersøgelse blandt voksne tyske arbejdsløse fra Bundesanstalt für Arbeit lod hele 2% (ud af totalt 6063) sig karakterisere ved at henvise til en »socialistisk orienteret kritik

50. Bahnmüller, R., Arbeitslose als politisches Konfliktpotential? I: Wacker, A. (udg.), Vom Schock zum Fatalismus? Frankfurt 1978, s. 110.

51. Bundesanstalt für Arbeit: Überlegungen II zu einer vorausschauenden Arbeitsmarktpolitik. Nürnberg 1979 (2. oplag), s. 28ff. Fra maj 1975 til maj 1977 er f.eks. andelen af arbejdsløse med sundhedsmæssige indskrænkninger steget fra 18 til 25%, hos mænd til ca. 34%. Andelen af 50 til 65-årige arbejdsløse i forhold til totaltallet steg til rundt regnet 19%. Alt ialt kan man iagttage en ... (Siebungseffekt??) forbundet med en øgning og befæstigelse (fastholdelse) af de langtidsledige.

af kapitalismen«. ⁵² Andre undersøgelser ⁵³ bekræfter, at en længerevarende arbejdsløshed er forbundet med en øget fatalistisk livsindstilling. Fatalismen er imidlertid kun et andet udtryk for et fænomen som Mannheim har beskrevet 30'ernes massearbejdsløshed med: »Den kulturødelæggende virkning af en vedvarende arbejdsløshed på et samfund kan ikke vurderes højt nok, fordi forvandlingerne i disse lags måder at forholde sig på, stråler naturligvis ud over vedkommendes egen sociale kreds. ødelæggelsen af 'livsplanet' hører til de væsentligste negative resultater af arbejdsløsheden. Dette (plan) er en livsvigtig form for den personlige rationalitet, fordi den sikrer den enkelte fra umiddelbare reaktioner på midlertidige irritationer. Dets ødelæggelse øger i høj grad den psykiske påvirkelighed og styrker troen på saliggørende vidunderløsninger.« ⁵⁴ Når det er så lidet sandsynligt, at de arbejdsløse tager for sig, bliver til en virksom politisk faktor, så må deres rolle som potentiel halehæng for politiske grupperinger inden for et parlamentarisk system, ikke undervurderes.

Nu må vi imidlertid vare os for at mystificere de arbejdsløse. Lige så lidt som de kan bruges som revolutionær fortrop for den socialistiske revolution, lige så lidt er der sagt om dem med etiketten »arbejdsløs«. Ser man et øjeblik bort fra belastningen i arbejdsløshedssituationen, så svarer de arbejdsløse mht. deres psykosociale profil i store træk til befolkningsgennemsnittet.

I stedet for at have tiltro til, at belastnings- og overflødigheds erfaringer af sig selv kan forarbejdes aktivt, må vi snarere udgå fra, at disse erfaringer er forbundet med læreblokeringer. Dette har Gronemeyer grundigt bekræftet i sine undersøgelser over betingelserne for opløsningen af politisk apati: »Kun en person der allerede før krisens tryk har udviklet produktive problemløsningskapaciteter kan forholde sig konstruktivt i krisesituationer, under krisen

52. IAB-Kurzbericht. I hele tal gik 9% ind for en sammenlægning i arbejdsløshedsgrupper; 0,2% var organiserede.

53. Hentschel, U., Politische Einstellungen von Arbeitslosen; Mohr, G., und Frese, M., Arbeitslosigkeit und Depression (begge i Wacker, A., a.a.O.). Ifølge Hentschel Untersuchungen in Nordrhein-Westfalen steg antallet af »fatalister« klart med arbejdsløshedens varighed (til 50% ved længere arbejdsløshed). Ifølge Mohr og Frese falder varetagelsen af den subjektive kontrol tydeligt med længerevarende og gentagen arbejdsløshed. Det er en forudsætning for en stabil handlingsmotivation, at man kan anse sin egen handlekraft som meningsfuld og givende loving på resultater. Eller også indfinder der sig et fænomen, som Mattick iagttog hos de amerikanske arbejdsløse: De stiller sig på ny til rådighed for politiske bevægelser, nu ikke mere som deltagere, men derimod som underordnede, som blinde der følger lederen. Paradoksalt nok så indfinder de sig nu i bevægelsen, fordi alt er lige gyldigt for dem, ...« a.a.O., s. 113). Vi antager, at dette også udgjorde et grundlag for de fascistiske underordnede, der i Tyskland fulgte Føreren (Der Führer).

54. Mannheim, K., Mensch und Gesellschaft in Zeitalter des Umbaus (1940). Darmstadt 1958, s. 124.

åbnes næppe nogle produktive alternativer.«⁵⁵ Denne insisteren på udvikling af handlingskompetence er vigtig for arbejdet i arbejdsløshedsgrupper, for at gennembyrde selvbeskyttelsesmekanismen: fatalistisk indkapsling. »Kun delerfaringer vundet ved lykkelig gennemført livspraksis kan være virksom som en terapi mod afmagtserfaringer. Det gælder om at styrke tiltroen til egen kompetence. Der er behov for sanselige erfaringer for, at forholdene ikke er blind skæbne, men derimod er tilgængelige for egen indflydelse.«⁵⁶ Det er en nødvendig opgave for arbejdsløshedsinitiativerne, at strukturere et sådant erfaringsfelt. Den der mistror det lidet radikale, den kvasiterapeutiske karakter ved dette arbejde, er hermed erindret om, at politiske læreprocesser også tager tid, og at det tidlige Socialdemokratis vælgerforeninger rådede over et lignende »terapeutisk« arrangement: »I begyndelsen af enhver debat sagde formanden for vores forening altid lige ud, at han opfordrede enhver til at deltage i en livlig debat. Og denne opfordring begrundede han altid med omtrent følgende ord: 'Vores vælgerforeningsmøder eksisterer først og fremmest på grund af debatten. Det er ønskværdigt, at alle taler, at alle giver sit besyv med. Endog når dette foregår i den mest ynkelige form. Enhver er sikker på ikke at blive latterliggjort ... Og alle der talte på disse møder, også når der blev fremført det mest vanvittige, blev der hørt på med ro og opmærksomhed, ja næsten med barnlig alvor ...«⁵⁷ Det er vel egentlig kun på denne måde, at det som Brecht har betegnet som en fejl i menneskenes befrielse fra deres klassefordomme, kan forhindres: »Når vi taler med ham, må vi altid holde os for øje, at vi foruden den måde, som han eksisterer på, også holder en anden måde at eksistere på klar for ham. Ellers må han jo befrygte, at for os ligger der mere i vores argumenter end i hans eksistens.«⁵⁸

Hermed bliver det også tydeligt, at vi selv endnu befinder os i en omskolingsproces der ikke mindst tillige bestemmer vores egne svagheder. Kapitalismekritik tager ikke fat i menneskenes forstand og fantasi, hvis de kun fordobler de bestående forhold kritisk, uden at skitsere en konkret handlingshorisont. Ligebevægelsen i Italien⁵⁹ er et eksempel herpå, ligesåvel som stålarbejderes militante kamp for opretholdelsen af deres arbejdsplads. I dag lader nøjagtig lige så få sig skyde og slå for en abstrakt socialistisk revolution som for et præservativ.

55. Gronemeyer, M., *Motivation und Politisches Handeln*. Hamburg 1976, s. 72.

56. Gronemeyer, a.a.O., s. 39.

57. Göhre, P., *Drei Monate als Fabrikarbeiter* (1890), I: Eckert, G., *Aus den Lebensberichten deutscher Fabrikarbeiter*. Braunschweig 1963, s. 25.

58. Brecht, B., *Gesammelte Werke* 20. Frankfurt 1967, s. 65.

59. Aschemann, G. und Frey, C., i *ProKla* 32, 1978, 8, s. 130ff.

Vi bærer endnu på den arv, som André Gorz har givet et præcist navn for: »Indtil i dag bestod den socialistiske arbejderbevægelses svaghed i alle kapitalistiske lande i disses mere eller mindre udprægede manglende evne til at forbinde kampen for socialismen med de dagsaktuelle krav ... I mindst 30 år har den kommunistiske bevægelse udbredt en profetisk tro på katastrofen og har forudsagt kapitalismens tvangsmæssige sammenbrud. I de kapitalistiske lande bestod deres politik i den 'revolutionære venten på krisen'. Man tænkte, at kapitalismens indre modsætninger blev stadig dybere, at de arbejdende massers situation blev stadig ringere. Den revolutionære rejsning gjaldt som et spørgsmål om tid ... Denne holdning førte imidlertid ind i en blindgyde ... I dag må den socialistiske bevægelse sige nøjagtig *hvad* socialismen bringer, hvilke problemer den alene kan løse og *hvorledes* den kan løse dem.«⁶⁰

60. Gorz, A., Zur Strategie der Arbeiterbewegung im Neokapitalismus. Frankfurt 1967, s. 9/10.

Agnes Heller und Ferenc Fehér machen in den in diesem Band abgedruckten Aufsätzen die politischen Implikationen ihrer "Philosophie eines linken Radikalismus" deutlich: "Auch heute kann radikal genannt werden, wer den Kapitalismus mit allen seinen Folgeerscheinungen zu überwinden trachtet; als radikaler Sozialist jedoch ist nur derjenige zu bezeichnen, ... der ebenso die Realität aller menschlichen Bedürfnisse anerkennt (diejenigen ausgenommen, die Unterdrückung und Ausbeutung anderer im Sinne der kantianischen Einschränkung den anderen als bloßes Werkzeug zu gebrauchen, beinhalten); ... Nur derjenige kann ein radikaler Sozialist sein, der weiß, daß das einzig wahre Ziel lediglich das sein kann, das als solches von der Mehrheit anerkannt wird und für das sie bereit ist, sich ebenso zu engagieren wie für die Befriedigung ihrer eigenen Bedürfnisse."

Agnes Heller

Theorie der Gefühle

Das erste marxistische Standardwerk zur Theorie der Gefühle
ca. 400 Seiten; Großformat; Subskriptionspreis bis zum 30. 6. 1979:
DM 36,- (danach: DM 48,-)
ISBN 3-87975-173-0

Agnes Heller, bekannt durch ihre Arbeiten "Theorie der Bedürfnisse bei Marx" und die Auseinandersetzung mit Erich Fromm "Instinkt, Aggression, Charakter", in der Einleitung ihrer bahnbrechenden Arbeit:

"Wie läßt sich der 'Standpunkt' unserer Theorie der Gefühle formulieren?
Vor allem: wir akzeptieren die Fragestellung unseres Zeitalters, insofern es auch für uns die Analyse des Verhältnisses von Gefühl und Denken grundlegend. Die Präferenz der letzten Einheit von Gefühl, Denken

F.Fehér/A.Heller

Demokratie, Sozialismus und Bedürfnisse

Über die Formen der Gleichheit;
Die Diktatur über die Bedürfnisse;
Demokratie gestern, heute und
morgen
ca. 180 Seiten; Paperback; ca. DM 18,-
ISBN 3-87975-166-8

VSA-Verlag

und Moral ist zugleich unser ordnendes und organisierendes Prinzip.
... Der Mensch ist zwar ein einheitliches Wesen, doch die Persönlichkeit ist gespalten ... Unsere Theorie der Gefühle geht aber von der Existenz dieser widersprüchlichen Bestimmung aus.

Das Problem des ersten Teiles ist die Einheit des Menschen. Das Problem des zweiten Teils des Buches ist die Spaltung der Persönlichkeit. Wir werden im Fortgang der Analyse zu zeigen haben, daß beide Momente Teile des selben Problems darstellen" (Agnes Heller)